

Építéstörténet

Az 1820-ban megvásárolt telek dunai részére Wurm József nevében 1821. március 27.-én Pollack Mihály kért építési engedélyt a Szépítő Bizottmánytól.ⁱ A kérelemben megemlíti, hogy kétemeletes, cseréptetővel fedett házat kíván építeni. A Szépítő Bizottmány az engedélyt a mellékelt tervek alapján 1821. április 8.-án megadja, de kiköti, hogy az építkezésnél figyelembe kell venni a már fennálló Klopfinger-féle házat, annak magasságához kell az új háznak alkalmazkodnia.ⁱⁱ

A beadott tervsorozatotⁱⁱⁱ, mely 5 lapból áll Pollack Mihály szignálta. Ez az első beadványi tervsorozat a Dunára néző homlokzat 18 tengelyét, és a Wurm utcára néző 11 tengelyt ábrázolja, s a pince, a földszint az első és a második emelet alaprajzát, valamint a homlokzati tervet mutatja. A tervek ismeretében megállapíthatjuk, hogy az építkezés során lényegében nem tértek el attól, mivel a mai ház első és második emelete, s még ismert homlokzata is lényegében e tervnek megfelelő. A leglényegesebb különbség a ma ismert háztól az, hogy Pollack kéttraktusos kereszt-, és egytraktusos hosszanti irányú udvari szárnyakat is tervezett, melyek két egymástól független, de átjáróval összekapcsolt kisebb méretű udvart zártak körül, ezek megépüléséről azonban nem tudunk semmi bizonyosat. Az 1838-ban készült árvízi károkat bemutató térkép nem jelöl udvari kereszt szárnyakat a Wurm udvarban.^{iv}

Egy évvel később, 1822. február 24.-én szintén Pollack Mihály adja be a ház befejezéséhez a terveket, s kéri az építési engedélyt.^v Mivel, mint említettük a ház területét két telekként tartották számon, s az első évben, 1821-ben csak a dunai részt

engedélyeztették, szükség volt az újabb eljárásra. Ennek szövegéből egyértelműen kitűnik, hogy a dunai szárny építését 1821-ben be is fejezték.

Ez utóbbi kérelmet csak két alaprajz kíséri az első és második emeletről, melyek alapján megállapíthatjuk, hogy itt sem volt lényeges eltérés a terv és a megépült épület között. A terv a Dorottya utcában 20, a Wurm utcában 14 tengelyt ábrázol, s itt is feltűnnek az udvari kereszt szárnyak, s a két kisebb négyszögletű udvar. A Szépítő Bizottmány az engedélyhez, melyet 1822. március 10.-én ad meg, egyetlen kikötést fűz, hogy a kapuküszöböket ezen az oldalon 6 hüvellyel magasabbra kell helyezni, mint a dunai szárnyon.

Mivel az építkezés e második szakaszáról nem maradt fenn földszinti alaprajz, sem homlokzatterv, az említett felismerhető jeleken kívül csak a múlt századi épület-, vagy útleírások tanúsítják, hogy a Wurm-háznak a Dorottya utcai oldalon is két kapuja volt. Ezek közül a legkorábbit, egy 1824-es leírást hosszabban idézünk, mivel ez az oromzati szobrokról is bőven megemlékezik.

"... az új városnak Duna felől való része, hol az egykori Sóháznak helyén és környékén olly szép és nagy kétemeletű házak támadtak, hogy azokat mind palotákhoz lehet hasonlítani. Ezek között megkülönböztetést érdemel Ns. Vurm Jó'sef Vasáros Urnak roppant nagy háza a'ki szorgalmatos iparkodása által annyira meggazdagodott, hogy Pest városának különös ékesítésére éppen a' Duna partján olly nagy házat építtetne, melly három oldalról szabad tekintetet mutat és négy kapukon való bejárás a külső és belsőképpen igen tsinos alkotását szembetűnőbbé teszi. Kiváltképpen ékesíti ezen roppant épületet a Dinára néző homloka, melly különös ékességekkel díszeskedő

lapos oszlopokkal vagyon felkészítve, középen pedig colossalis nagyságu két faragott képekkel vagyon felékesítve, mellyek közül az egyik az Iparkodás képét minden attributumaival, másik pedig a Kereskedés Istenét tulajdon jeleivel mutatja. Valamint az oszlopok' fejeit és közben elrendelt tropheumokat, ugy ezen két képeket is, mellyeken a Mesternek szép ízlése és munkájának finomsága látszatós Huber Jó'sef ur pozsonyi fi készítette."^{vi}

A szobrászati dísz készítésének idejéről egész pontosan tudomást szerezhethünk ugyanennek a korai magyar nyelvű folyóiratnak egy néhány héttel későbbi számából, amikor Huber József életével, tanulóéveivel és munkásságával egy egész önálló tudósítás foglalkozik: "Ns Vurm Josef Pesti Polgár és Vasáros házára készített 22 oszlopfek 24 Tropheumok s különösen pedig azon 12 lábnyi nagyságu két képszobrok által, melyeket f. eszt. április 28.-án faragni kezdett Kőbányai kőből és december első napján egészen elkészített."^{vii} Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy az építkezés a szobrászati dísz elhelyezésével 1824. decemberére fejeződött be teljesen.

Még egy adat utal arra, hogy az épületet 1824 körül vették teljes egészében használatba. Mint már említettük, itt működött Pest egyik híres kávéháza, s a kávésjogot a Wurm család 1824-ben szerezte meg.^{viii} Egy céhvándorlevél ábrájából kinagyított részlet alapján^{ix} tudunk arról, hogy a dunai homlokzatról nyílhatott. Érdekesek azok a beszámolók, melyek arról tudósítanak, hogy a kávéház előtt nyaranta virágos teraszt alakítottak ki: "... a "magyar királyi s "wurm-udvari"

kávéházat, mellyek előtt virágkádokkal övedzett roppanthosszuságu pamlagok hivatgatják a sétálót pihenésre, kávézásra 's fagyaltozásra..."^x

Amíg a pár lépéssel arrébb felépített Lloyd épületben^{xi} a hivatalos tőzsde meg nem nyílt, valószínűleg a Wurm töltötte be ezt a szerepkört, ez volt a pénzemberek, s kereskedők találkozóhelye. Itt működött az egyik legősibb pesti bankház, a svájci eredetű Malvieux család tulajdonában, amely tekinthető a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank őséneke is. Meg kell említenünk még egy kultúrtörténeti nevezetességet is: ez a kávéház adott otthon az első pesti Európa szerete híres sakkklubnak, mely csak 1848 után oszlott fel, akkor is csak azért, mert a kiváló sakkozók emigrációba kényszerültek.^{xii}

A húszas évek e kiemelkedő pesti bérháza, mely még az 1870-es években is azok közé a házak közé tartozott, amelyekben a legtöbb lakó élt /az 1870-es népszámlálás idején 320-an, az 1880-as idején pedig 355-en laktak a Wurm-udvarban^{xiii}/, elkerülte sok társának sorsát, és nem bontották le a század hetvenes-nyolcvanas éveiben, amikor a klasszicista Pest szinte eltűnt a hirtelen fejlődő új nagyváros házai között. Erre pedig azért nem került sor, mert nem sokkal azután, hogy az 1860-as évek közepén Pesten az első négyemeletes házakra kiadták az építési engedélyeket^{xiv}, az Almay-Wurm család máris modernizált, s kétemeletes házára újabb két emeletet építtetett. A ház az elsők között volt azok között az épületek között, amelyeket a lebontás helyett emeletráépítéssel bővítettek. Többnyire azonban ez az eredeti külső teljes átalakításával is járt.^{xv} Ám talán éppen azért, mert itt olyannyira korán, 1867-ben történt az emeletráépítés, talán mert a megbízó család azonos volt az

eredeti építtetővel, s talán mert egy idősebb építőmestert, Diescher Józsefet bíztak meg a tervezéssel és kivitelezéssel, aki még a negyvenes évek elején vált Pest egyik legnagyobb építési vállalkozójává, az átalakítás során az eredeti elemek megismétlésével, megkésztetésével olyan épület született, mely megőrizte eredeti klasszicista tömeghatását és egységét. Az építkezés engedélyezési tervei közül ismerjük a második, harmadik és negyedik emelet alaprajzát^{xvi}, az iratanyag azonban nem maradt fenn. A két felső emelet lényegében megismétli az alatta lévőket, mint ahogy a homlokzatról is tudjuk, hogy nem volt más, mint megkettőzés. Bár erről sem irat, sem rajzanyag nem tanúskodik, az a véleményünk, hogy a körfolyosók vasgerendázata és könnyed vasoszlopainak sora is ekkor, 1867-ben keletkezett. Erre nemcsak a vasszerkezetek ebben az időszakban gyakori használatából, hanem a négy emeletet összefogó szerkezetből, s egységessé komponált motívumból is következünk. Valószínűleg ekkor már nem voltak, vagy esetleg éppen ekkor szűntek meg az udvari keresztzárnyak, és ezért a körfolyosókat az alsó emeleten is folytatólagosan kellett kiépíteni.^{xvii}

A következő nagy modernizációs hullám a századfordulón köszöntött a városra, s a Wurm-udvart ez is érintette. Ekkor azonban már az új tulajdonos, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank^{xviii} alakította székházává az épületet, tehát a funkció is alapvetően megváltozott. A Bank számára elsődleges a reprezentatív terek kialakítása, s a nagyméretű bankcsarnok felépítéséhez elegendő területet biztosít az udvar. Ennek tengelyében alakítják ki a bejárati csarnokot a háromkarú díszlépcsővel, az egyetlen, jól őrizhető kapuval, s ekkor szűnik meg a két korábbi bejárat. A vasszerkezetű csarnok, s az átalakítások terveit, melyek sajnos nem maradtak fenn,

Hauszmann Alajos műegyetemi tanár, a Kúria, a New York palota, s a királyi vár századfordulós kiépítésének tervezője, a korszak jellegzetes, meghatározó egyénisége készíti. Feltételezhető, hogy az ő, vagy irodája készítette azt az egyetlen ebből a sorozatból fennmaradt, szignálatlan tervet, mely pontosan megvalósult,^{xx} s a bejárat dekoratív elemeit, tehát a kőburkolatot, az ablak- és kapurácsot, valamint a díszesen formált felírt üvegtáblákat együttesen mutatja.^{xx}

A csarnok s az átalakítások terveit 1893. augusztus 23.-án engedélyezték 35693/1893-III. szám alatt, megjegyezvén hogy csak azért épülhet fel a csarnok, mert "földszintes" s nem vesz el fény a felső lakásoktól, s azzal a feltétellel, hogy az új bejárat mellett ki kell nyitni a Mária Valéria utcai kaput, ami ekkor a szöveg szerint be volt falazva. Ugyanez év november 20-án felszólítják az építetőt, hogy mutasson be részletrajzokat a vascsarnok hordképességét bizonyítandó. Erre válaszképpen közlik az építési hatósággal, hogy a szerkezet oszlopai terhet nem viselnek, s így az engedélyt megkapják.^{xxi} Nem sokkal ezután, 1894. április 20-án a folyamatban lévő építkezésre Pucher József nyújt be módosított terveket, melyeknek engedélykérelmében megjegyzi, hogy a változtatások lényegtelenek, s az új terv csak a felvonó felállításában tér el jelentősen az előző évitől.^{xxii} A liftet ekkor a Wurm utcai szárny udvari traktusának középső részén a korábbi árnyékszékek helyén építették ki.

1894. július 4.-én Hauszmann Alajos használatbavételi engedélyt kér a felépült csarnokra, s azt augusztus 4.-én meg is kapja. A használatbavételi engedély szerint 5 pénztári helyiséget alakítottak ki a csarnokban, tehát a központi nagyterem mellett kisebb alárendelt terek is helyet kaptak benne.^{xxiii} A Pucher által engedélyezett lift

használatbavételi engedélyéért szintén Hauszmann folyamodik 1984. augusztus 25.-én, s szeptember 1.-én meg is kapja azt.^{xxiv} 1894.-ből származik még egy portálterv Malomsoky József asztalosmestertől^{xxv} melyet egy Kiscelli Múzeumban lévő fotó^{xxvi} tanúsága szerint a Dorottya utca és a Wurm utca sarkán lévő üzletajtókhoz készítettek. Ugyanekkor átalakításokat végeztek a Mária Valéria utcai szárny földszintjén és első emeletén Hubert József építőmester terve alapján.^{xxvii}

Érdekes tudósítást /rejtett reklámot/ olvashatunk 1896-ban a Leszámitoló és Pénzváltó Bankról a Vasárnapi Ujságban abból az alkalomból, hogy átadták a bank pánccéltermét, melyben bérbevehető széfeket helyeztek el.^{xxviii} A cikkből úgy tűnik, hogy ez a banknak, talán Budapesten először bevezetett új szolgáltatása. A cikk Morelli Gusztáv által készített fametszetű illusztrációi a belső tereket, többek között a nagy pénztártermet is életképszerűen ábrázolják. A pánccélszoba falszerkezetének ismertetése mellett részletesen leírják az őrzési szisztémát, a Wertheim-gyár szekrényeit, s még árjegyzéket is közölnek. Az egyetlen amit nem sikerül megtudnunk, hogy ezt az első pánccéltermet a földszintnek mely részén alakították ki.

1902-ben az első emelet igazgatósági részén a Dorottya utca és Wurm utcai sarkon alaprajzilag jelentéktelen átalakításokra kér engedélyt^{xxix} a Kondor és Feledi építőmester társulás.^{xxx} Az első emeleti előtér finom szecesszióba hajló, sőt talán már az art deco hangvételt megütő forma- és színvilága azonban olyannyira eltér az 1894-es hivalkodóbb, harsányabb és konvencionálisabb dekoratív irányzattól, hogy véleményünk szerint mindenképpen később kellett keletkeznie. Bár erre sem rajzi, sem

írásos forrásunk nem utal az 1902-es átalakításokkal, s a Kondor és Feledi irodával hozzuk összefüggésbe e szép belsőépítészeti együtttest.

1916-ban újabb pánccsoszobát építenek a Mária Valéria utcai szárny földszintjén a két kapu között. Tervezők Bíró Károly és Gyula.^{xxxii} A legközelebbi jelentős átalakításra 1922-ben az északi szárny padlásterében kerül sor, ahol a banki személyzet számára konyhát és étkezőt hoznak létre. Tervező Bíró Gyula.^{xxxiii} A következő fontos, homlokzatot is meghatározó átalakításhoz, azaz a Dorottya és Wurm utcai szárny padlásteri ötödik emeletének kiépítéséhez tartozó tervanyag sajnos hiányzik. Valószínű azonban, hogy 1925 körül történhetett, mert ekkor a Wurm utcai homlokzatának földszintjén pillércserékre került sor^{xxxiii}. További kisebb átalakításokat végeztek 1934-ben, amikor a negyedik emeleti folyosó üvegtetejét felszerelték, valamint 1943-ban, amikor óvóhelyeket alakítottak ki.^{xxxiv}

A háború nagyon jelentős károkat okozott az épületben, mind Mária Valéria, mind a Dorottya utcai szárny egy része szinte a földszintig leomlott. A háború utáni első helyreállítások során, melyeket 1946-ban Borbíró Virgil, 1952-ben Horler Miklós irányított^{xxxv}, a Dorottya utcai szárny negyedik-ötödik emeletét nem építették fel, erre csak a hatvanas évek elején került sor.^{xxxvi}

Az épületet államosítása után is mindvégig irodaházként használták, több különböző cég osztozott rajta, funkciója sokszor változott. Ennek megfelelően rengeteg kisebb-nagyobb átalakítás nyomaira bukkanunk, melyeknek tervdokumentációja csak szórványosan lelhető fel. Két újabb jelentősebb létesítmény jött létre az 1980-as években, az Apáczai Csere János utcai szárny földszintjének

északi végén megnyitották a Ménes Borozót, a DATORG vállalat pedig ugyanitt az első emeleten számítóközpontot alakított ki.

- i . BFL Szépitő Bizottmány iratai. IV.1207/b. 3019.
- ii . A Szépitő Bizottmány 1821. április 8.-i ülésének jegyzőkönyvi kivonata pontosan így hangzik: "übrigens aber der Horizont nach den Klopfingerischen Haus zu beobachten" uo. - E kikötés okozhatta talán azt a tévedést, mely az irodalomban többször előfordul, s mely szerint a Wurm-ház telkén 1814-ben Klopfinger János számára Zitterbarth Mátyás kétemeletes házat épített volna. A Klopfinger ház az akkori számozás szerinti 2-es számú telken, a Wurm háztól délre, a Színház térhez közelebb állt. A ház engedélyezési iratai és tervei: BFL IV.1207/b.1158 és XV.311.1158 Tévesen azonosítja a Klopfinger-házat a Mária-Valéria u. 15.-tel Bierbauer Virgil is. - Bierbauer Virgil: Pesti építőmesterek munkássága 1809-1847. Tanulmányok Budapest multjából I. Bp. 1932. p. 95. A ház valószínűleg már a századfordulón sem állt. - Zádor Anna: Pollack Mihály 1773-1855. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. p. 203-204.; Adalékok a Lipótváros történetéhez. Budapesti Városszépitő Egyesület, 1988. p.224.
- iii . BFL Szépitő Bizottmány, tervek. XV.311.3019
- iv . Térkép az 1838-as árvízi károkról. BFL B.ált. 5.
- v . BFL Szépitő Bizottmány iratai IV.1207/b. 3163 és tervei XV.311. 3163.
- vi . Hazai 's Külföldi Tudósítások, II. évf. 1824. 44. sz. Karátson hava 8-ik napján. p. 363-364.
- vii . Hazai 's Külföldi Tudósítások, II. évf. 1824. 47. sz. Karátson hava 28-ik napján p. 383. Huber József /Pozsony, 1777-Pest, 1832 k./ Szobrász, apja is kőfaragó. Tanult Bécsben, járt Párizsban, ahol a Louvre épületének oszlopfoin dolgozott, eljutott Rómába is. 1818-ban telepedett le Pesten, egyik legkiemelkedőbb munkája a Wurm-ház szobrászati díszje, de résztvett a városháza kőfaragómunkáiban is, s néhány kiváló budai figurális síremléket készített. - Bayer József: Huber József képfaragóról. In: Schoen Arnold: Pest-Budai Almanach pp.89-95. Petrik Albert adataira hivatkozva Schoen Arnold azt is említi, hogy a delfines kút, melyből ma már csak a vízköpofej látható az előcsarnokban, szintén Huber József műve.
- viii . Bevilaqua Borsody B.-Mazsáry B.: Pest-budai kávéházak. Bp. 1935. p. 1229-1230.
- ix . uo. 29. kép.
- x . Hirnök, 1840. június 8. No. 46. p. 1.
- xi . Kb. a mai Fórum szálló helyén építette Hild József 1828-30 között.
- xii . Bevilaqua Borsody B.-Mazsáry B.: im. p. 1146.
- xiii . Pásztor Mihály: im. p. 185. A870-ben összesen 11 olyan ház volt Pesten, amelyben 300-nál többen laktak, 1880-ban már 31.
- xiv . Korábban ugyanis csak háromemeletes házakra adtak engedélyt.
- xv . Vámos Ferenc: Budapest városképeinek kialakulása. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közölnyének Havi Füzetei. 1926. 9-12. sz.
- xvi . Fővárosi Tervtár 22487. hrsz.
- xvii . Az 1871-es Halácsy-féle térkép szerint az udvar közepén egy különálló épület állt.
- xviii . A bankot 1881-ben hozták létre a a bécsi Unionbank közreműködésével. Az első igazgatótanács tagjai között volt Széll Kálmán, Dessewffy Aurél, Károlyi Sándor, Széchenyi Pál, Wahrmann Mór, Lukács Béla, stb. Történetéről részletesebb tájékoztatás: Schack Béla: Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikona. III. k. 1931. p. 227-228.; Kósa Miklós: A tőkés lexikonja. Bp. 1929. p. 113-148.
- xix . Morelli Gusztáv fametszete a bejáratról részleteiben megegyezik a tervvel. Vasárnapi Ujság 1896. 43. évf. 21. sz. p. 348.
- xx . Fővárosi Tervtár 22487. hrsz.
- xxi . BFL Bp. székesfőv. tanácsi iratai. IV. 1407.b. 47138/1893-III.
- xxii . uo. 17392/1894-III.
- xxiii . uo. 32121/1894-III.
- xxiv . uo. 36706/1894-III.
- xxv . uo. 37036/1894-III.; Fővárosi Tervtár 22487. hrsz.
- xxvi . Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, /továbbiakban: Kiscell/ Fotótár: A Dorottya és a Szende Pál u. sarka a századfordulón. Negativszám: 2597.
- xxvii . uo. 26772/1894-III. Kérvény dátuma: 1894. június 21. engedély: 1894. július 4.; Fővárosi Tervtár 22487. hrsz.
- xxviii . Berendezés az értékek biztos megőrzésére. A leszámítoló és pénzváltó bank "Safe deposit" osztálya. Vasárnapi Ujság 1896. 43. évf. 21. sz. p. 348-350.
- xxix . Kérelem dátuma: 1902. november 16. Engedély: 1902. dec. 14. uo. 208470/1902-III.; Fővárosi Tervtár 22487. hrsz.
- xxx . Kondor Márton és Feledi József a századforduló egyik legszinvonalasabb vállalkozói irodáját működteti Pesten. Gerle János-Kovács Attila-Makovecz Imre: A századforduló magyars építésze. Bp. 1990. p. 91. 250.

- xxxii . Engedély: 1916. április 14. uo. 36044/1916-III; Fővárosi Tervtár 22487. hrsz.
- xxxiii . Kérelem: 1922. július 10. Engedély: 1922. július 18. uo. 88998/1922-III; Fővárosi Tervtár 22487. hrsz.
- xxxiiii . Iratanyag hiányzik, terv és statikai számítás: Fővárosi Tervtár 22487. hrsz. Dátum: 1925. június 20. Tervező: Bolgár Arnold építõmester.- A rajz alapján úgy tûnik, hogy ekkor már a pater-nostert is elhelyezték a Szende Pál utcai szárny háromkarú lépcsõjének középterében.
- xxxv . Fővárosi Tervtár 22487. hrsz.
- xxxvi . Zakariás G. Sándor: Budapest. Magyarország mûvészeti emlékei III. Képzõmûvészeti Alap Kiadó, 1961. p. 94.
- xxxvii . Tervanyag hiányzik, fényképek alapján megállapítható.